

KİVDF

Layihənin istiqaməti:
"İctimai və dövlət maraqlarının müdafiəsi"

II YAZI

Arazi - Araz ətrafı rayonlarda, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad, Culfa, Şərur, Babək və Kəngərli rayonlarının toy şənliklərində ifa olunan qədim yallı növlərindəndir. Bu yallının digər adı "Papur" da adlanır. Asta və sürətlə ifa olunmaqla iki hissədən ibarət yallını qadınlar və kişilər qarışıq şəkildə çeçələ barmaqları ilə çiyin səviyyəsində bir-birindən tutaraq ifa edirlər. İfaçılar sağ ayaqlarını daban üstə qarşıya sola qoyur, sağ ayağı da cəld çox da hündür olmayaraq qarşıya sola atırlar.

El yallısı (iki ayaq) - Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur rayonunda ifa olunan "El yallısı" 3 hissədən və getdikcə artan tempdən ibarət olan yallı növüdür. İştirakçıların çeçələ barmaqları bir-biri ilə birləşmiş və aşağı salınmış vəziyyətdə ifa etdikləri "El yallısı" sadə hərəketlidir, lakin ifa edilməsi çətindir.

Şərur yallısı - Bu yallını ən çox cavanlar və uşaqlar ifa edirlər. 6-8 ifaçıdan ibarət olan yallı iki-orta və cəld hissələrdən ibarət olur. Rəqs zamanı əllərin vəziyyəti qəribə olur: bir nəfərdən bir iştirakçılar arxadan ələ verirlər. Yallıbaşının sağ əlində dəsmal olur, sol əl ilə arxadan III ifaçının sağ əlini tutur. II ifaçı sağ əl ilə I ifaçının belindən, sol əli ilə isə arxadan IV ifaçının sağ əlindən tutur. III ifaçı sağ əli ilə I ifaçının sol əlini, sol əl ilə isə V ifaçının sağ əlini tutur.

Dördayaq - Yallının adı rəqsin əvvəlində ifaçıların yırğalanaraq dörd addım atmalarından götürülmüşdür. Bu yallı ən qədim yallılardan hesab olunur. İştirakçılar çeçələ barmaqları ilə çiyinləri səviyyəsində bir-birindən tuturlar. Asta və sürətli hərəketlərdən ibarət olan yallını həm qadınlar, həm də kişilər ifa edirlər.

Qatar məğami - Şərur rayonunun Yenicə kəndində yayılaraq rəqs həvəskarları tərəfindən bu günümüzdə çətdirilən bu yallını ancaq qadınlar ifa edirlər. Dəstəyə düzülən qadınların sayı 30-40 nəfərə yaxın olur. Onlar bir-birinin yanında duraraq gövdələrinin yuxarı hissələrini sağa döndərirlər və barmaqlarını yanındakı iştirakçının barmaqlarına birləşdirirlər. Orta tempdən və bir az artıq cəld ifadan ibarət yallıda I takta sağ ayaqla qarşıya addım atılır, elə buradaca da sol ayağı sağ ayağın yanına qoyurlar. Sağ ayaqla yenə qarşıya addım atılır. II takta sol ayaqla qarşıya addım atılır, sağ ayaq sol ayağın yanına qoyulur. Sol ayaqla yenə də qarşıya addım atılır.

Turacı - Turacı rəqsinə dair Naxçıvanda belə bir əfsanə var. Qarabağ xanı Nəcəfqulunun çox qəşəng bir rəqqası varmış, xan onun gözəlliyini, məharətini çox qiymətləndirmiş. Bir dəfə xanın oğlunun toyunda bu rəqqas rəqs sənətinin çox incə, çox gözəl möcüzələrini nümayiş etdirir. Bu mənəzərəyə heyran qalmış xan ucadan deyir: - Sən lap turac kimi oynayırsan. O vaxtdan bəri həmin rəqqasın oynadığı rəqs "Turacı" adlandırılır.

Gülümeyi - "Ay gülüm hey" sözündən götürülmüşdür. Şərur rayonunda oynanılan, yallı növündə olan bu qədim rəqs əsasən "Xınayaxdı" mərasimində gəlinin rəfiqələri və onun qadın qohumları oynayırlar. Adətən isə "Gülümeyi"ni gəlinin bəy evinə köçməsi üçün əvvəl onun yanına gəlmiş qonaqlar dağılışandan sonra oxuyub, oynayırlar. 5-10 nəfər dövrə vurub rəqs edirlər. Sadə addımlarla, yüngül süzmələrlə oynanılan rəqs sonunda dəstələr qarşılaşırlar. Soldakı qrup sağa hərəket edə-ədə, sağdakı qrup isə sola hərəket edə-ədə rəqsə sona vururlar.

Qazi-qazi - Bu yallı Naxçıvanda ən çox yayılmış və sevimli oyunlar sırasına daxildir. Qazi-qazi yallısını yalnız kişilər oynayırlar. Sənətləri səviyyəsində əlləri ilə bir-birindən tutaraq sıraya düzülən kişilərdən ibarət bu yallı dəstəsinin önündə əlində çubuq tutan yallıbaşı, dəstənin sonunda isə ayaqçı durur. Yallıbaşının və ayaqçının əllərindəki çubuq "günahkarı" cəzalandırmaq üçündür. Asta, orta və iti hissələrdən ibarət yallıda yallıbaşının etdiyi hər bir hərəketi yallı dəstəsindəki

Naxçıvanın tacı

İstər Qafqaz, Yaxın və Orta Şərq, istərsə də Avropada Naxçıvan yallıların vətəni kimi tanınıb

lər mütləq təkrar etməlidir. Əks təqdirdə hərəketləri yerinə yetirməyən yallı iştirakçısı çubuqla cəzalandırılır.

Köçəri - Rəqsin adından görüldüyü kimi, onun yaradıcıları da köçerilər olmuşdur. Asta və sürətli hissələrdən ibarət olan "Köçəri" rəqs üç variantlıdır. Kişilərin və qadınların ya ardıcıl olaraq, ya da bir qadın, bir kişi vəziyyəti ilə üzvlülüşündə yallıbaşı əlinə çubuq alır. Bu çubuq ifaçıları cəzalandırmaq üçün yox, əslində rəqs xarakterlidir.

Urfanı - Şərurun şah yallısıdır. Əzəmət, vüqar, mərdlik və sair hərəketləri ilə zəngin olan mürəkkəb quruluşu malik və ifaçıdan yüksək rəqs etmək qabiliyyəti tələb edən, əsasən kişilərdən ibarət bu yallı ən qədim yallılardan biridir. Urfanı yallısını qadınlar kişilərlə qarışıq halda ifa edirlər. Cavanlar çox vaxt öz oyunlarını, bacarıq və məharətlərini nümayiş etdirmək üçün məclis və toy şənliklərində bu rəqs sifariş edirlər. Çox asta və iti ifa olunan "Urfanı" iki variantlıdır.

Köçdü balaban - Bu rəqs ona görə belə adlanır ki, çox vaxt balaban və dümbək, ya da zurna və dümbək sədası altında ifa olunur. Rəqs başlayandan 5-6 nəfər çiyin-çiyinə daire şəklində bərk tutub dururlar. Bir bu qəddər adam da onların çiyinə çıxır. Aşağıda

yoxdusa, ona yoldaşları kömək edə bilərlər. Həmin əşya tapıldıqda II yallıbaşı öz növbəsində hər hansı bir hərəketi edir (Uzanır, oturur, və s...) . Bu vaxt I yallıbaşı eyni hərəketi etməlidir. Əgər lazım olan əşya tapılmazsa və ya I yallıbaşı eyni hərəketi təkrar edə bilməyə, bu zaman əvvəlcədən hazırlanmış nazik çubuqla (uzunluğu 1-1,5m) uduzan dəstənin bütün üzvlərini cəzalandırır. Uduzan dəstənin yallıbaşısının müqavimət göstərməyə ixtiyarı var, lakin vurmağa ixtiyarı yoxdur. Qalib gələn qrupun üzvləri şənlenir və rəqs edirlər. Məğlub dəstənin üzvləri başlarını aşağı dikərək kədərli görünürlər. Qalib gələnlərdən biri dostcasına rəqibinin çiyinə vurur, ikincisi rəqibinə konfet verir, üçüncüsü rəqibinin belinə minir. Bununla Çöpüdümlər rəqs bitir.

Asma-kəsmə - Bu rəqs ən qədim ənənəvi toy mərasimi rəqslərindəndir. Ona görə bu rəqsə belə ad verilib ki, musiqinin sədaları altında gəlini bəy evinə gətirirlər. Gəlini köçürəndə musiqiçilər çalar, gəlini müşayiət edən qadınlar isə onun qarşısında oynayırlar. Rəqs mahnı ilə müşayiət olunur. Mahnı rəqs edənlər və tamaşaçılar oxuyurlar. Rəqsin tempi aramdır, bir qədər mübaligəli, sıçrayışlı şəkildədir.

Əpəş VƏLİYEV,
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA Folklor İnstitutunun
"Folklor və yazılı ədəbiyyat"
şöbəsinin elmi işçi

rar edirlər.

Tello - Kişilərin və qadınların qarışıq bir qrupda çeçələ barmaqla çiyin səviyyəsində bir-birindən tutaraq çiyinləri aşağı-yuxarı yırğalamaqla iki, orta və sürətli tempi hissələrdən ibarət olan ən qədim yallı-qız adından irəli gələn mahnı yallısıdır.

Uzundərə - Şərur rayonunda uzaq keçmişdə cəld tempi oyun yallısı olub. Onu bir cərgəsi kişilərdən, digər cərgəsi isə qadınlardan ibarət iki cərgə oynayıb. Kişilərin yallıbaşısı əlində balaca çubuq, qadınların yallıbaşısı isə cib dəsmalı gəzdirdirdi. Hər iki qrupun rəqsindən sonra qadınların yallıbaşısı ilə "vuruşmağa", bir növ məzhəkə tərzində döyüşə başladılar.

Gopu - Yaz vaxtı durnaların gəlişini təsvir edən, həm oyun, həm də rəqs xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən bu rəqs ta qədim zamanlardan bu günə kimi Azərbaycan xalqının seve-sevə ifa etdiyi məşhur rəqslər silsiləsinə daxil edilən yallı növüdür. Bu rəqs oyun tərzinə görə "gopu" adlanır. Adətən qadın və kişilərin iki sıraya düzülüb ifa etdikləri yallıda ifaçıların lovgalıqla, özlərini çəkə-çəkə rəqs etdikləri (gop etdikləri) "Gopu" üç hissədən - asta, orta və cəld hissələrdən ibarətdir.

Yallıların melodiyaları Üzeyir Hacıbəyovun "Koroğlu" və Müslüm Maqomayevin "Nərgiz" operalarında, Soltan Hacıbəyovun "Gülşən" baletində istifadə olunmuşdur.

Azərbaycanın tanınmış musiqiçisi, rəqs-lerimizin mahir ifaçı və tədqiqatçısı, xalq artisti Əminə Dilbazinin fikrincə, yallılar qəddər ölkəmizi dünyaya tanıdan ikinci bir vasitə yoxdur: "Söz demədən o, xalqımıza məxsus bütün xüsusiyyətləri, onun kimliyini, tarixini, mədəniyyətini bütün millətlərə aşılamaq bilər". O bu mənada Şərur yallılarını birinci sırada görür. Alimlərin fikrincə, oğuz əllərinin həyat təzi, məişəti, dünyabaxışı "Dədə Qorqud" dastanlarında sözlə-fikirle, yallılarda isə rəqsle, ritmik hərəketlərlə ifadə olunub. Hər bir yallı növü də xüsusi mənə və məzmun daşıyır. Xalqımızın yaşam tərzini, adət-ənənəsini, mübarizliyini, qorxmazlığını, həmişə haqq-ədələtə və sülhə can atmasını özündə yaşadıb.

Naxçıvan yallıları diyarın tarixi, etnoqrafiyası, mərasimləri, mifoloji inancları, adət-ənənələri, ifaçılıq mədəniyyəti ilə sıx bağlı şəkildə təşəkkül tapmış və tarixi təkamül yolu keçmişdir. Yallı rəqslərinin Naxçıvanın müasir musiqi həyatında da yaşaması və ifa olunması bir daha təsdiq edir ki, bu janr musiqi tarixində əsaslı yer tutur. Birlik və bərabərlik rəmzi olan yallılarımızı qoruyub, gələcək nəsle çatdırmaq lazımdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kültüvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.

duranlar çox sadə hərəketlər edirlər, sağ ayaqla sağa addım atır, sol ayağı sağ ayağın yanına qoyurlar. Beləcə daire üzrə hərəket edirlər.

Qaladan-qalaya - Ayrı-ayrı diaqonal üzrə tamaşaçılardan solda kişilər, sağda qadınların düzülüşü ilə ifa olunan yallının musiqisi çox məşhurdur və həmişə aşağıdakı oxuma ilə müşayiət olunur:

Qaladan-qalaya,
Bir daş olaydım.
Gələne-gədəne,
Yoldaş olaydım.

Yallının xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, həm kişi, həm də qadın yallıbaşılar oyunun ifası məqamında əllərində taxtadan düzəldilmiş qılınc tuturlar. Rəqsin əvvəlində onlar həmin taxta qılıncı meydanın ortasına atırlar. Bir-birinin dirseyindən tutaraq barmaqlarını çarpazlaşdırmış vəziyyətdə sıx duraraq sola hərəket edirlər. Hərəketlər çox sadədir-sağa addım atmalı, sol ayağı sağın qarşısına çarpaz qoymaq lazımdır.

Üçayaq - Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonunda yaranmış qədim xalq rəqs Naxçıvan və Şərur rayonlarında yaranmış "Tənzərə" rəqsindən xeyli fərqlənir. Bu rəqsdə oyunlar olmur, yeni rəqs xarakterli yallılardır. Yallı asta və sürətli hissələrdən ibarətdir.

Çöpüdümlər (çöpü-çöpü) - Üçayaq yallısının dəstələri üzvbəz dayanan məqamdan sonra musiqi sədası altında başlanan rəqsin oyun hissəsi "Çöpüdümlər" adlanır. İki yallıbaşı üz-üzə durur. Bunlardan biri cibindən bir əşya çıxarıb qarşısında duranın ağzına qoyur. II yallıbaşı da bu hərəketi cəld yerinə yetirməlidir. Əgər II yallıbaşıda həmin əşyadan

Asta Qarabağı - Adından görüldüyü kimi, bu rəqs Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağda yaranıb, lakin respublikanın cənub rayonlarında, xüsusən Naxçıvan Muxtar Respublikasında və Şahbuzda geniş yayılıb. Naxçıvanda bu rəqsə sadəcə olaraq "Qarabağı" deyirlər. Kəngərli rayonunun Xincab kəndində bu rəqs yalnız qoca kişilər və qadınlar oynayırlar. Rəqsin hərəket düzümü sabitdir, aram hissədə yerdə, sonra isə bir qədər tərpənişlə ifa olunur. Şahbuzda bu rəqs yalnız ahi qadınlar ifa edirlər.

Kəsmə - Musiqisi sadə, lakin maraqlıdır. Komik rəqslər silsiləsinə daxildir. Onu ancaq kişilər ifa edirlər. Rəqs üçün atılma, tullanma, şidiriği vurma, sıçrama hərəketləri səciyyəvidir. İfaçı onu mümkün qədər məzəlilə tərzdə oynamağa çalışır.

Tənzərə - Şərur rayonunun Çərçiboğan, Çomaxtur, Dizə və başqa kəndlərində daha çox inkişaf tapan folklor rəqs kollektivlərinin repertuarlarına daxil edilərək müntəzəm rəqs edilən rəqs hərfi mənada "Qızılı tənbatən" deməkdir. Qızıl bəzək-düzəkdən - boyunbağından, muncuqdan, sırğadan, üzükdən və başqa cəvahiratdan nəyi varsa hamısını taxib oynayan qadınlar əsasən gözəllik və parlaqlığı ifadə edirlər. "Tənzərə"nin adı da məhz buradan götürülmüşdür. "Tənzərə" - yarı zər, yarı bəzək-düzək deməkdir. İki hissəli rəqs ifaçılar çeçələ barmaqları ilə birləşərək ifa edirlər. Üç addım irəli gedərək sol ayaqlarının ucunu yerə vurur, həmin andan sonra, yenə də sol ayağı irəli atıb bir anlığına onun üzərində durur, üç kiçik addım geriye hərəket etməklə ikinci hissədə bir az iti tempi birinci hissədən hərəketlərini təkrar